

„Musis Patriis,
 Gratiſque Posteris“
 A Teleki-téka jelmondata

CSÍKY GÁBOR

A MÚZEUMI GONDOLAT ALAKULÁSA ÉS SZEREPE A KÖZMŰVELŐDÉSSEN

A tudomány történetére jellemző, hogy jóval később alakult ki, mint az alaptudományok. Vonatkozik ez különösen a gyűjtési tevékenységgel kialakított gyűjteményekkel — könyvtár, múzeum és levéltár — foglalkozó tudományra, amelynek kezdete nagyon messzire nyúlik vissza, de csak a legutóbbi időkben vált tudománnyá. Ma már általánosan elfogadott a könyvtártudomány, a muzeológia (múzeumtudomány) és a levéltári tudomány. A könyvtáros, muzeológus, levéltáros foglalkozása bevonult a hivatalos nomenklaturába és a köztudatba. Nyilvánvaló, hogy a muzeológia tárgya a múzeum.

A muzeológia fogalma először muzeográfia néven jelentkezett, *S. Quiccheberg* holland orvos „Inscriptiones vel tituli theatria amplissimi...” című, 1565-ben Münchenben megjelent művében, mely a gyűjtemények leírásával és osztályozásával foglalkozik. A muzeológia szó és fogalom *Kliment Cermak* cseh kutatónál tűnik fel először 1901-ben, aki szerint minden múzeumi tevékenység ide tartozik. A múzeumokkal foglalkozó elméleti kutatás az első világháború után indult meg, elsősorban az Egyesült Államokban. A második világháború után fellendült a múzeumokkal való elméleti foglalkozás. Tanszékei létesültek az egyetemeken, a nagy nemzeti múzeumok pedig egyetemi rangú oktatást nyújtanak a hivatásos szakemberek, úgyszintén a műkedvelők számára. Mindezekhez az UNESCO múzeumi szerve, az ICOM (International Commission of Museums) informáló és koordináló tevékenysége nyújt segítséget.

Az embert veleszületett ösztöne vezette a neki tetsző tárgyak megszerzésére és megőrzésére. Ez az ösztön minden gyűjtés alapja, mely akkor vált tudatossá, amikor már határozott cél szolgálatába állott. A gyűjtés tárgya két csoportba osztható: természeti tárgyak és a művészi tárgyak. A műtárgyak tervszerű gyűjtése képezi a műgyűjtést. A műtárgyak másik csoportját a szellemi alkotások, az írásművek, a könyvek és kéziratok képezik.

A gyűjtés szokása a történelem előtti időkre nyúlik vissza, amikor is már az ősember ösztönös gyűjtögetést végzett. A történeti ókorban már fejlett kultúrájú népek gyűjtőszelvényéről tudunk s ezek fontos állomásai a gyűjtés kultúrtörténetének. A rendszeres gyűjtésnek, a felhalmozott anyag tudatos megőrzésének, gyarapításának a kora azonban csak a központi hatalom létrejöttével következett be.

Az első nagy, céltudatosan felépített és állandónak szánt gyűjtemények alapítói az ókor nagy katonai monarchái voltak: II. Ramses egyiptomi fáraó, Asszurbanipál, Asszír királya, de elsősorban Nagy Sándor és utódai, a Ptolemaiosok teremtették meg az első nagy gyűjteményeket. I. Ptolemaios Soter egyiptomi uralkodó Kr.e. 300-ban Alexandriában hozta létre az ókor legnagyobb művelődési központját a, Museiont, a Múzeumot (innen a név),

amelyben az akkori világ teljes ismeretanyagát összegyűjtötték. Alexandria után Róma lett a kultúra és a civilizáció központja; a világ minden anyagi, tárgyi és szellemi kincse, értéke itt halmozódott fel. A római birodalom bukása után azonban az ókor nagy gyűjteményei mind megsemmisültek.

A középkor első felében a keresztény egyházi kultúra és tudomány veszi át az uralmat. Az alkotók a szerzetesrendek tagjaiból és a világi papok sorából kerültek ki. A gyűjtési vágy nem csökkent, a tudománybarát főpapok palotáiban, a főurak udvarában, a templomok, a szerzetesrendek könyvesházaiban új életre kelt. A XII. századtól kezdve az egyetemek megalakultak. A világi hatalom és kultúra kialakulásával és megerősödésével az anyagi javak megbecsülése és előtérbe helyezése új szellemi áramlatot, a reneszanszot szüli meg. Ez már az újkor kezdetét jelenti, melyben az ókor szelleme támadt fel az irodalomban, a művészetben és a tudományban egyaránt.

A királyi hatalom a XVI. század közepétől fogva kedvezett az udvari gyűjtemények kialakulásának, amelyeket a művészeti és ritkasággyűjtemények (Kunst-und Wunderkammern) testesítették meg. Ebben vezetőszerepet játszottak a Habsburg-dinasztia uralkodói (I. és II. Ferdinánd, II. Rudolf, II. Fülöp) és a francia királyok (I. Ferenc és XIV. Lajos), akik tudatos gyűjtéssel óriási műkincs-gyűjteményeket hoztak létre (Bécs, Prága, Madrid, Párizs). E magángyűjtemények közgyűjteményekké, vagyis múzeumokká válását elsősorban azoknak nyilvánossá tétele jelentette. Ezt a lépést először Franciaország tette meg, amikor is XIV. Lajos alatt 1681-ben megnyitják a nyilvánosság előtt a *Louvre* múzeumát.

A fejedelmi gyűjteményektől eltérő utat jelenti a British Museum létrejötte. A polgári alapítású múzeum *Hans Sloane* orvos nevéhez fűződik, aki 1751-ben természettudományi kabinetjét és könyvtárát ajándékozta végrendeletileg a nemzetnek. A *British Museum* alapítását a parlament 1753-ban szentesítette és a 1759-ben megnyílt a nyilvánosság előtt. Ez jelenti az újkori múzeumi gondolat és törekvés megszületését.

A XVII. századtól kezdődően elkülönül a természeti tárgyak gyűjtése, elsősorban a nagy földrajzi felfedezések következtében szerzett új anyag miatt. Ezek a természeti ritkasággyűjtemények az ősei a XIX-XX. századi természettudományi múzeum típusának. Számos adat, feljegyzés tanúskodik arról, hogy Magyarországon is voltak, akik természeti tárgyakat, ritkaságokat gyűjtöttek. Ritkasággyűjteményei főként a patikusoknak voltak. Akadt olyan gyűjtő is a XVII. században — *Lippay János* botanikus, aki már speciális természeti gyűjteményt hozott létre — az első hazai növénygyűjteményt, herbáriumot, 1649-ben.

A XVII. század a modern természettudomány megalapozásának a korszaka volt. A nyugat-európai országok tudósai földrajzi és természetrajzi tanulmányútra indultak; egyesek Magyarország felé vették útjukat, mert ezt az országot tudományosan kevésbé ismerték. Elsősorban a felvidéki bányák vonzották őket, melyekről *Georg Agricola* közismert bányászati kézikönyvében (*De re metallica*, 1556) sokat olvashattak. — *Edward Brown* (1642-1702) angol orvos a Royal Society megbízásából indult keleteurópai útjára. 1669-70-ben járt Magyarországon és tanulmányozta a felvidéki bányákat és azok ásványvilágát. Útleírása 1673-ban jelent meg Londonban. — *Jacopus Tollius* (1630-1696) holland egyetemi tanár két alkalommal, 1660 és 1687-ben, nagyjából Brown útvonalán járta be hazánkat. Útleírása Amsterdamban jelent meg 1700-ban. — *Robert Townson* (1758-1822) angol mineralógus 1793-ban járt Magyarországon és tanulmányozta az ország földtani-kőzettani viszonyait. Tapasztalatait „*Travels in Hungary*” című, Londonban 1797-ben megjelent könyvében írta meg. Könyvében mellékelte térképe az első földtani térkép hazánkról. *Jens Esmark* (1763-1839) norvég természettudós hazánk országjárása közben felvidéki, bánsági és erdélyi bányák bányászati és ásványföldtani viszonyait tanulmányozta és „*Kurze Beschreibung einer mineralogischen Reise durch Ungarn, Siebenbürgen und das Banat (Freiberg, 1798)*” című munkájában foglalta össze.

Hazánk természeti ritkaságai, főleg bányakincsei gazdagságának híre egyre növekedett a XVII. és XVIII. században Európában. Erről tanúskodik többek közt *Franz Ernst Brückmann* német orvos, aki 1724-ben beutazta az országot és útileveleiben megemlíti, hogy főleg a Felvidéken volt alkalma gazdag ásványgyűjteményeket megtekinteni. *Johann Hofmann von Hofmannsegg* gróf, neves német természetbúvár és utazó, híres természetrajzi gyűjteménye gyarapítása céljából 1793-94-ben bejárta Magyarországot és tapasztalatairól naplót vezetett.

Magyarország legkorábbi általános természetrajzi gyűjteményének, mondhatni múzeumának a nagyenyedi Bethlen Kollégium természetrajzi tárát tartjuk, melyet *Benkő Ferenc* (1745-1816), a kollégium természetrajz tanára hozott létre. A gyűjtemény leltárának és leírásának címe: „*A Múzeumnak és a Ritkaságoknak Leírása*”. E leírás jól tükrözi a XVIII.

századi múzeológia kezdeti állapotát, amikor a gyűjtésben a tudományos szempontok szakszerűsége és a ritkaságkeresés kíváncsisága még ütköznek. Így indult meg a természeti tárgyak gyűjtése hazánkban, s amikor a magyar nemzeti művelődés kibontakozásával megteremtődik a XVIII. században a magyar természettudomány, nem kis része van abban a magángyűjtők áldásos tevékenységének.

Az európai fejlődésnek megfelelően, a magyar királyi udvarban is kialakult a kincstár, mely nemcsak kincsek befogadására szolgált; itt őrizték az okleveleket, a királyi könyveket és a kódexeket. *Mátyás király* uralkodása alatt a róneszansz hatására a kincstár értékmegőrző szerepe megváltozott. A humanista szellem nálunk is megteremtette az udvai kultúrát, ahol a könyvek és műkincsek elsősorban a műélvezetet, műértést szolgálták. A művészi róneszansz Mátyás udvara humanista főpapjaihoz is kötődött, így *Vitéz János* esztergomi érsek és *Janus Pannonius* pécsi püspökhöz. Mátyás kései magyar róneszansz aranykora széles körben hatott a XVI. századi egyházi és világi főurakra. Közülük kiemelkednek *Bakócz Tamás* és *Oláh Miklós* esztergomi érsekek, továbbá *Zsámboki János* (Johannes Sambucus) polihisztor tudós.

1541. évi török megszállás következtében a középkori magyar királyság megszűnt, a Mátyás és elődei által összegyűjtött műkincsek nagy része szétszórodott és elpusztult. A műgyűjtő Habsburgok mint magyar királyok nem gyarapították a magyar kultúrát, sőt annak alkotásait bekebelezték és Bécsben halmozták fel. Ebben a helyzetben, vagyis nemzeti dinasztia hiányában a magyar arisztokráciára, a főpapokra és főurakra hárult a magyar műgyűjtési tevékenység felkarolása.

A török hódoltság 150 éve alatt kialakult Erdélyi Fejedelemség fejedelmi udvara lett volna hivatott országos gyűjtemény kialakítására. A fejedelmek műkincsgyűjtési hajlama megvolt, de sorsuk másképp alakult. A *Báthori*-család gazdag kincsestára a család kihalása után szétszóródott. *Bethlen Gábor* gyűjtését, hagyatéka nagy részét utód hiányában özvegye magával vitte. A *Rákóczi*-család óriási vagyona a kuruc szabadságharc bukásával (1711) a Habsburgok kezébe került. A Dunántúlon a *Zrinyiek* és *Nádasdy Ferenc* műkincstára a Wesselényi-féle összeesküvés leleplezése nyomán szintén a Habsburgok birtokába került.

A háborús XVII. századhoz képest a XVIII. a viszonylagos béke százada volt, kulturális szempontból pedig a késői barokk műveltség százada. Ebben az időszakban a magyar műpártolás és műgyűjtés európai szintre emelkedett, ekkor élte első virágkorát. A főpapi műpártolás kiemelkedő alakjai voltak: *Eszterházy Károly* gróf egri püspök, Eger városának fejlesztője; *Christoph Anton Migazzi* váci püspök, Vác újjáépítője; *Batthyány Ignác* gróf gyulafehérvári püspök, a Batthyáneum nevű intézet megalapítója (könyvtár, régiségtár, természeti tár, csillagvizsgáló); *Pyrker János László* egri érsek, az egri székesegyház megépítője.

A műpártolásban és műgyűjtésben a vezetőszerpet a XVIII. században a világi főrangúak játszották. A század második felében három olyan főúri magángyűjtemény alakult ki hazánkban, melyek külföldi viszonylatban is megállták a helyüket. Ezek: az Esterházy-, a Bruckenthal- és a Viczay-gyűjtemény. Az egész magyar műgyűjtésben a legelőkelőbb helyet az Esterházy-gyűjtemény foglalta el. Alapjait *Esterházy Pál* herceg (1635-1713) vetette meg, *Esterházy („Fényes“)* *Miklós* herceg (1714-1790) fejlesztette és *Esterházy Miklós* herceg (1765-1833) tetőzte be. A képtárt a magyar állam 1871-ben megvette, ez képezte a Szépművészeti Múzeum alapjait. A Bruckenthal-gyűjtemény tulajdonképpen az erdélyi szászok nemzeti múzeuma volt. *Samuel von Bruckenthal* báró (1721-1803), az erdélyi szászok vezető politikusa alapította saját nagyszebeni barokk palotájában. 1817-ben nyílt meg mint nyilvános múzeum és könyvtár. — A fentiekén kívül a XVIII. század vége felé indultak meg azok a magángyűjtések, amelyek — mint *Széchenyi Ferenc* gróf, *Marczibányi István*, *Jankovich Miklós*, *Teleki Sámuel* gróf gyűjtései — *Széchenyi Ferenc* (1754-1820) úttörő kezdeményezése nyomán szerepet játszottak első nemzeti gyűjteményünk, a Magyar Nemzeti Múzeum létrejöttében és kialakulásában. Közel 200 esztendő múltán nemzeti gyűjteményeink célja és feladata ugyanaz, mint volt egykoron, alapításuk idején: megmenteni, megőrizni mindent, ami része nemzeti kultúránknak, megbecsülni, tisztelni mindazt, ami része nemzeti múltunknak.

Irodalom

- Binni, L. - Pinna, G. /1986/: A múzeum. Egy kulturális gépezet története és működése a XVI. századtól napjainkig. - Budapest.
- Csíkó G. /1991/: The role of museums in public education in Hungary. In: Museums and Collections in the History of Mineralogy, Geology and Paleontology in Hungary. - Budapest. 7-14.
- Csíkó G. /1994/: A múzeumi gondolat alakulása és szerepe a magyar közművelődésben. In: Tanulmányok a magyar földtudományi gyűjtemények történetéről. - Budapest. 9-16.
- Csíkó G. /1994/: A Bethlen Collegium Academicum természettudományi gyűjteményeinek kialakulása és fejlődése. In: Tanulmányok a magyar földtudományi gyűjtemények történetéről. - Budapest.
- Csíkó G. /1994/: Az Erdélyi Múzeum Egyesület alapítása és működése. In: Tanulmányok a magyar földtudományi gyűjtemények történetéről. - Budapest. 383-390.
- Entz G. /1937/: A magyar műgyűjtés történetének vázlata 1850-ig. Budapest.
- Hartig, O. /1933/: Der Arzt Samuel Quiccheberg, der erste Museologe Deutschlands. Bayerland, Bd. 44. 630-633.
- Hóman B. /1927/: Múzeumok, könyvtárak, levéltárak. In: Magyary Z. /szerk./: A magyar tudománypolitika alapvetése. - Budapest. 295-331.
- Korek J. /1976/: Gyűjtemények, múzeumok, múzeológia. Budapest. Magyar Minerva. A magyarországi múzeumok és könyvtárak címkönyve, I-V. - 1900-1915. Budapest.
- Neickelius, C. F. /1727/: Museographia, oder Anleitung zum rechten Begriff und nützlicher Anleitung der Museorum oder Raritätenkammern. - Leipzig, Breslau.
- Schlosser, J. /1908/: Die Kunst-und Wunderkammern der Spätrenaissance. - Leipzig.
- Selmeczi L. /1986/: A hazai múzeumok. In: Binni, L. - Pinna, G.: A múzeum. Budapest. 239-291.
- Síklossy L. /1919/: Műkincseink vándorútja Bécsbe. Budapest.
- Szabadváry F. /1974/: A műszaki múzeum-ügy története Magyarországon. In: A Magyar Olajipari Múzeum Évkönyve, I.k. Zalaegerszeg. 9-27.
- Vajda P. /1976/: A tudományos és műszaki múzeumok előfutárai Európában. - Technikatörténeti Szemle, VIII. k. - Budapest. 217-230.